

PEMIKIRAN PERBANKAN ISLAM: SEJARAH DAN PERKEMBANGANNYA

Oleh:
Joni Tamkin B. Borhan

Abstract

Islamic banking is generally defined as the conduct of banking operations in consonance with Islamic principles of Mu'āmalāt. The emergence of interest-free financial institutions, especially in predominantly Muslim countries, has added a new dimension to economic models. These Islamic banks have organised financial intermediaries which operate in accordance with Islamic commercial law. The main principles of Islamic banking activities comprise of prohibition of ribā in all forms of transactions, undertaking business and trade activities on the basis of profit and loss sharing and for the benefit of society and development of all halal aspects of business that are not prohibited by Islam. This article will discuss the historical development of Islamic banking thought as have been developed by Fuqahā' and Muslim economists in their works since the forties followed by established models of interest-free banking as a results of works appearing in the late sixties and seventies.

PENDAHULUAN

Perbankan Islam didefinisikan secara umumnya sebagai urusan perbankan yang bebas daripada amalan riba dan berasaskan kepada prinsip-prinsip mu'amalah Islam. Kemunculan institusi perbankan dan kewangan Islam terutamanya di negara-negara yang majoriti penduduknya beragama Islam telah mewujudkan dimensi baru dalam model ekonomi. Matlamat utama operasinya ialah menghapuskan riba daripada semua transaksinya dengan menawarkan produk-produk dan perkhidmatan-perkhidmatan alternatif yang bersaing secara sihat dengan institusi-institusi perbankan konvensional. Artikel ini akan membincangkan perkembangan pemikiran perbankan Islam yang telah dikembangkan oleh para fuqahā' dan sarjana ekonomi Islam semenjak dekad 40-an yang menjadi asas kepada penubuhan dan pelaksanaan perbankan Islam dalam bentuk institusi yang moden. Pemikiran ini telah menjadi matang dan komprehensif pada dekad 60-an dan 70-an. Pada dekad 80-an dan 90-an banyak penyelidikan dan kajian

berkenaan perbankan Islam telah dihasilkan yang boleh menjadi panduan kepada para pengamal perbankan Islam dan memperkayakan khazanah penulisan dalam bidang ini.

PERBANKAN ISLAM

Perkataan perbankan adalah kata terbitan daripada perkataan 'bank'. Bank didefinisikan oleh *Kamus Dewan* sebagai institusi yang menawarkan perkhidmatan kewangan seperti jagaan wang, pertukaran mata wang, pemberian pinjaman dan terimaan bil pertukaran.¹ *Qāmūs al-Munjid fī al-Lughah wa al-A'lām* mendefinisikan bank sebagai tempat untuk meletakkan harta bagi tujuan pekerjaan tertentu di bawah penyelenggaraan yang khusus.² Perkataan bank juga didefinisikan sebagai institusi kewangan yang menjalankan aktiviti perbankan seperti menerima deposit daripada orang ramai, memberi pinjaman kepada pelanggan, menjalankan perniagaan bil pertukaran, membuat pelaburan ekuiti dan menjalankan dasar kewangan kerajaan.³ Sementara perbankan Islam (*Islamic Banking*) ialah institusi yang diwujudkan untuk menyediakan kemudahan dan perkhidmatan bank khususnya kepada umat Islam yang berlandaskan hukum syarak.⁴ Sistem Perbankan Islam (*Islamic Banking System*) pula bermaksud satu rangka kerja institusi perbankan dan kewangan yang prinsip perjalanan dan amalannya berdasarkan kepada Syariah untuk merealisasikan keadilan dalam pengagihan kekayaan dan pendapatan.⁵

Sistem perkongsian untung dan rugi adalah mekanisme alternatif kepada sistem perbankan konvensional yang berasaskan kepada riba. Sistem perkongsian ialah method-method, kaedah-kaedah dan mekanisme-mekanisme yang selari dengan rangka kerja ekonomi Islam yang bebas daripada amalan bunga dalam sistem urusan bank dan kewangan Islam. Secara amalannya, masyarakat Islam tidak berupaya melarikan diri daripada transaksi yang berasaskan kepada riba selama mana institusi-institusi perbankan dan kewangan konvensional yang berasaskan kepada riba masih beroperasi.

¹ *Kamus Dewan*, Dewan Bahasa dan Pustaka, Kuala Lumpur, 1994, h. 103.

² Beirut, 1994, h. 50.

³ Lihat *Kamus Perbankan*, DBP, 1998, h. 11; *Kamus Ekonomi*, DBP, Kuala Lumpur, 1993, h. 11.

⁴ Rosli Mahmood, *Konsep Asas Perbankan*, DBP, Kuala Lumpur, 1994, h. 15; *Kamus Perbankan*, 1998, h. 12.

⁵ Lihat Majalah *al-Bunūk al-Islāmiyyah*, Dhū al-Qa'idah, 1399, Kaherah, h. 22; Sudin Harun, *Prinsip dan Operasi Perbankan Islam*, Berita Publishing Sdn. Bhd., KL, 1996, h. 2; Abdul Halim Ismail, "Bank Islam Sebagai Satu Institusi Pembangunan Masyarakat Islam", dalam Muhammad Syukri Salleh (ed.), *Konsep dan Pelaksanaan Pembangunan Berteraskan Islam*, Penerbit Universiti Sains Malaysia, 1990, h. 69.

Untuk mengatasi masalah ini para fuqaha⁶ dan sarjana ekonomi Islam⁷ telah mengemukakan pelbagai bentuk transaksi alternatif yang selari dengan syariah iaitu keuntungan atau pulangan kepada setiap pihak di dalam sesuatu akad adalah di dalam bentuk kadar (nisbah) seperti 1/2, 1/3 dan 1/4 dan kerugian akan ditanggung oleh pihak pembiaya (pemilik) modal (*ṣāhib al-māl*) yang bergantung kepada sumbangan modal mereka.⁸

Secara teorinya, mekanisme-mekanisme utama dalam sistem perkongsian untung

⁶ Lihat umpamanya penulisan al-Kāsānī, *Badā'i' al-Ṣanā'i' fī Ṭarīb al-Sharā'i'*, J. 8, Maṭba'ah Jamāliyyah, Qāherah, t.t., h. 3602; Ibn Quḍāmah, *al-Mughnī*, J. 5, Maktabah al-Jumhūriyyah al-'Arabiyyah, t.t., h. 32 - 33; al-Zurqānī, *Sharh Muwaṭṭa' Mālik*, J. 3, Maktabah al-Kuliyyāt al-Azhariyyah, Qāherah, 1979, h. 158; al-Sha'rānī, *al-Mizān al-Kubrā*, Jil. 2, Dār al-Fikr, 1981, h. 92; Ibn Rushd, *Bidāyah al-Mujtahid wa Nihāyah al-Muqtaṣid*, J. 2, Maṭba'ah Ḥassan, Qāherah, t.t., h. 303.

⁷ Umpamanya lihat Muhammad Nejatullah Siddiqi, *Partnership and Profit Sharing in Islamic Law*, The Islamic Foundation, Leicester, UK, 1985, h. 22; *Idem*, *Banking Without Interest*, The Islamic Foundation, Leicester, UK, 1988; *Idem*, *Issues in Islamic Banking*, The Islamic Foundation, Leicester, 1983; Ahmad al-Najjar, "Islamic Banks: A Model and The Challenge" dalam Altaf Gauhar (ed.), *The Challenge of Islam*, Islamic Council of Europe, London, 1978, h. 221 - 234; *Idem*, *al-Madkhal Ilā al-Nazariyyah al-Iqtisādiyyah fī al-Manhaj al-Islām*, Dār al-Fikr, 1973; *Idem*, *Bunūk Bilā Fawā'id Ka Istirātijyyah li al-Tanmiyyah al-Iqtisādiyyah wa al-Ijtimā'iyyah*, Jāmi'ah Malik 'Abd al-'Aziz, Jeddah, 1972; Muḥammad Bāqir al-Sadr, *al-Bank al-Larabawi fī al-Islām*, Dār al-Ta'āwun, Beirut, t.t.; Rafiq al-Miṣri, *Maṣraḥ al-Tanmiyyah al-Islām*, Mu'assasah al-Risālah, Beirut, 1981; Ghārib al-Jamāl, *al-Maṣārif wa al-'Amāl al-Maṣrafiyyah fī al-Sharī'ah al-Islāmiyyah wa al-Qānūn*, Dār al-Ittihād al-'Arabī, Qāherah, 1971; Muhammad 'Abd Allah al-'Arabī, "Contemporary Bank Transactions and Islam's View There On" dalam *Islamic Review*, (London, 1966), h. 10 - 16; Muhammad Abdul Mannan, 'Islam and Trend in Modern Banking' dalam *Islamic Review*, (January 1969), h. 28 - 33; (November - December 1969), h. 5 - 10; Ziauddin Ahmed, *Concept and Models of Islamic Banking*, Karachi, 1984; Muhammad Hamidullah, "A Suggestion for an Interest-free Islamic Monetary Fund" dalam *Islamic Review*, (June 1955), h. 11 - 12; S. M. Imamuddin, "Bayt al-Mal and Banks in the Medireview Muslim World" dalam *Islamic Culture*, Vol. XXXV, 1961, h. 12 - 60; Waqar Masood Khan, *Towards An Interest-free Islamic Economic System*, Leicester, UK, 1985; Atau Hoque (ed.), *Readings in Islamic Banking*, Islamic Foundation Bangladesh, 1987; Muhammad Uzair, "Some Conceptual and Practical Aspects of Interest-Free Banking" dalam Khurshid Ahmad (ed.), *Studies in Islamic Economics*, The Islamic Foundation, Leicester, 1980, h. 37 - 57; Ziauddin Ahmed, et al (eds.), *Money and Banking in Islam*, Institute of Policy Studies, Islamabad, 1983.

⁸ Lihat al-Kāsānī, *op. cit.*, J. 8, h. 3602; al-Sarakhsī, *al-Mabsūt*, J. II, Maṭba'ah al-Sa'ādah, Qāherah, 1324H., h. 157; Ibn Rushd, *op. cit.*, J. 2, h. 303; al-Marghinānī, *al-Hidāyah*, J. 3, Mustafā al-Bābī al-Halabī, Qāherah, t.t., h. 202 - 215; al-Jazīrī, *Kitāb al-Fiqh 'Alā al-Madhāhib al-Arba'ah*, J. 3, Dār al-Fikr, t.t., h. 34; Muḥammad al-Sharbinī al-Khaṭīb, *Mughnī al-Muhtaj*, J. 2, Mustafā al-Bābī al-Halabī, Qāherah, 1377H., h. 309.

rugi yang menjadi alternatif kepada institusi riba di dalam sistem urusan bank dan kewangan konvensional ialah mudārabah (*profit sharing*) dan sharikah atau mushārahah (*partnership*) yang merupakan dua bentuk akad usahasama.⁹ Selain daripada sistem perkongsian untung dan rugi, beberapa metod lain juga telah diajukan untuk menggantikan riba (bunga) daripada ekonomi. Metod-metod tersebut, antaranya, ialah al-ijārah (*leasing*), sewa beli (al-ijārah thumma al-bay‘), al-bay‘ bithaman ājil (BBA) dan al-murābahah (*mark-up*).¹⁰

Sistem perkongsian untung dan rugi adalah satu rangka kerja yang menjelaskan peranan relatif modal dan keusahawanan yang tidak dianggap sebagai faktor-faktor yang terpisah dan mempunyai asas yang berbeza dari segi pulangan. Sebaliknya kedua-dua faktor itu mempunyai asas yang seragam dalam kes pulangan tersebut.

Dalam Islam, modal dianggap sebagai faktor buruh yang tersimpan yang terkandung di dalamnya suatu barangan dan digunakan dalam proses pengeluaran barangan lain. Pulangan kepada modal sama ada dalam bentuk keuntungan¹¹ atau sewa mengikut jenis modal.¹² Sementara usahawan (*entrepreneur*) ialah tenaga manusia yang mengolah, mengurus, mentadbir dan memiliki faktor-faktor pengeluaran lain seperti tanah, modal dan buruh dalam aktiviti pengeluaran. Usahawan bertanggungjawab terhadap perjalanan aktiviti pengeluaran dan pulangan kepadanya

⁹ Lihat M. Umer Chapra, *Towards A Just Monetary System*, Leicester, 1986, h. 165 - 166; Mohamed Ariff, "Introduction" dan M. N. Siddiqi, "Islamic Approach to Money and Banking and Monetary Policy - A Review" dalam Mohamed Ariff (ed.), *Monetary and Fiscal Economics of Islam*, International Centre for Research in Islamic Economics, King Abdul Aziz University, Jeddah, 1983, h. 10, 25 - 38.

¹⁰ Method-method yang kedua ini telah disarankan oleh sesetengah ahli ekonomi Islam supaya penggunaannya pada tahap yang minimum kerana ia boleh membuka pintu riba daripada belakang iaitu apabila method utama atau perkongsian untung dan rugi tidak boleh diamalkan. Lihat M. Umer Chapra, *Ibid.*, h. 166 - 173; Report of the Council of Islamic Ideology (Pakistan), "Elimination of Interest from the Economy" dalam Ziauddin Ahmed, et al (eds.), *Money and Banking in Islam*, h. 225.

¹¹ Majoriti ahli-ahli ekonomi Islam menerima modal sebagai salah satu faktor dalam proses pengeluaran. Lihat umpamanya, Malik b. Nabi, *al-Muslim fi 'Alām al-Iqtisād*, Dār al-Shurūq, Beirut, 1972, h. 81; Ibrāhīm al-Tāhawī, *al-Iqtisād al-Islāmī: Madhhaban wa Nizāman wa Dirāsah Muqāranah*, J. 1, Majma' al-Buḥūth al-Islāmiyyah, Qāherah, 1974, h. 227; Mahmūd Abū al-Su'ūd, *Khutūb Ra'isiyyah fi al-Iqtisād al-Islāmī*, Maktabah al-Manār al-Islāmiyyah, Kuwait, 1968, h. 54 - 55; M. N. Siddiqi, *Muslim Economic Thinking: A Survey of Contemporary Literature*, Leicester, 1981, h. 11; Muhammad Uzair, *op. cit.*, h. 38 - 39; Muḥammad Baqir al-Sadr, *Iqtisādunā*, Dār al-Kitāb al-Lubnāni, Beirut, 1983, h. 398 - 397; Ahmadur Rahman Alavi, "An Introduction to the Economic Philosophy of Islam" dalam *Islamic Literature* (Lahore), Vol. II (4), April 1950, h. 25 - 35.

¹² Monzer Kahf, *The Islamic Economy*, Indiana, 1978, h. 33 - 37.

adalah dalam bentuk keuntungan lebih setelah semua pulangan diagihkan kepada faktor-faktor lain yang terlibat di dalam aktiviti tersebut. Dengan perkataan lain, pulangan kepada usahawan adalah bergantung kepada kebolehan, kemampuan, ketekunan dan pengalamannya dan dia tidak boleh dipertanggungjawabkan untuk menanggung kerugian, jika berlaku, yang bukan disebabkan oleh kecuaiannya dan kelalaiannya.¹³

Pendekatan ini sangat berbeza dengan pendekatan sistem ekonomi konvensional yang menekankan keunggulan modal dan memberikannya satu nilai yang tetap dan semulajadi¹⁴ tanpa mengambil kira risiko dan ketidakpastian yang dihadapi oleh usahawan. Secara perbandingannya, Islam telah mengambil perhatian tentang keadilan dan bukannya perlindungan terhadap sebarang kepentingan tertentu.

Penggantian sistem urusan bank dan kewangan yang berasaskan kepada riba, kepada sistem yang berasaskan kepada perkongsian untung dan rugi tidak sahaja menggantikannya dari sudut teknikal, tetapi mesti menggunakan mekanisme-mekanisme pembiayaan yang sesuai dengan keperluan Syariah dan masyarakat Islam. Selanjutnya aktiviti-aktiviti kewangan itu harus diarahkan untuk mencapai objektif kebajikan sosio-ekonomi Islam. Objektif-objektif ini secara ringkasnya dapatlah dikatakan sebagai pertumbuhan ekonomi yang akan memansuhkan kemiskinan, keadilan pengagihan pendapatan dan kekayaan, dan peluang pekerjaan yang cukup kepada rakyat jelata.¹⁵

Kewujudan bank dan institusi kewangan Islam bukan setakat kejayaan mereka menghapuskan riba dan mendapatkan keuntungan daripada operasi dan pelaburan yang dibuat, tetapi meliputi sejauh manakah mereka telah mencapai objektif sosio-ekonomi yang diperlukan oleh masyarakat Islam. Umpamanya dalam bentuk memobilisasikan tabungan, peningkatan keusahawanan yang meluas, kecekapan menggunakan tabungan yang bertujuan memenuhi keperluan utama (asasi) masyarakat Islam, mengurangkan pemusatan kekayaan di tangan segelintir individu dan kestabilan kewangan. Meskipun semua perkara tersebut tidak dapat dicapai dalam tempoh singkat, tetapi sekurang-kurangnya mereka terus berusaha untuk mencapainya dalam jangka panjang. Ini adalah kerana orientasi kebajikan sosio-ekonomi menjadi cabaran kepada bank-bank dan institusi-institusi kewangan Islam yang bebas daripada amalan riba.

¹³ Muḥammad Bāqir al-Ṣadr, *op. cit.*, h. 396 - 397; Ibrāhīm al-Tahāwī, *op. cit.*, J. 1, h. 277; Muḥammad Uzair, *op. cit.*, h. 39; Ahmad al-Najjar (1973), *op. cit.*, h. 106.

¹⁴ Lihat umpamanya P. A. Samuelson, *Economics*, McGraw-Hill Book Co., New York, 1977, h. 597 - 607.

¹⁵ M. Umer Chapra (1986), *op. cit.*, h. 107 - 117.

PERKEMBANGAN PEMIKIRAN PERBANKAN ISLAM

Pemikiran Sistem Perbankan Islam dan institusi-institusi kewangan Islam lain yang diasaskan kepada sistem perkongsian untung dan rugi (*profit and loss sharing*) telah dikembangkan dalam beberapa fasa perkembangan. Penulisan dalam Perbankan Islam tersebut oleh para ulama', sarjana dalam ekonomi dan perbankan Islam boleh dibahagikan kepada beberapa fasa perkembangan, iaitu (a) 1940-an, (b) 1960-an hingga 1970-an, (c) 1980-an hingga sekarang.

a. Penulisan Dalam Dekad 40-an

Rujukan awal terhadap penyusunan semula urusan bank dan kewangan yang berasaskan kepada perkongsian untung bukan bunga, terdapat dalam penulisan Anwar Iqbal Qureshi,¹⁶ Naiem Siddiqi¹⁷ dan Sheikh Mahmud Ahmad.¹⁸ Perbincangan Qureshi dalam hal ini sangat ringkas dan diasaskan kepada mudarabah yang tidak betul.¹⁹ Naiem Siddiqi membincangkan dengan lebih terperinci hubungan penyimpan-bank dan bank-peniaga (usahawan) secara berasingan dan mengesyorkan supaya simpanan jangka panjang diberikan bahagian keuntungan yang lebih besar berbanding dengan simpanan jangka pendek. Skim perbankan yang dianjurkan oleh beliau juga tersalah anggap tentang maksud sebenar akad mudarabah dalam amalan perbankan Islam.²⁰ Sheikh Mahmud Ahmad mengemukakan cadangannya yang berasaskan kepada perkongsian (syarikat/co-operation),²¹ tetapi tidaklah jelas sama ada beliau membezakan antara mudarabah dan musharakah. Menurut beliau, bank berkongsi keuntungan dengan peminjam dan berkongsi keuntungan dengan para pendeposit tetap (*fixed depositors*) dan pemilik saham.²²

Karya Dr. Muhammad Uzair iaitu *An Outline of Interestless Banking*²³ adalah penulisan ulung yang mengandungi intisari sistem perkongsian untung dan rugi dalam urusan bank Islam. Beliau telah mengasaskan hubungan penyimpan-bank dan bank-usahawan kepada mudarabah yang didefinisikan dengan betul. Penulisan Shaikh

¹⁷ Seperti dicatat oleh Muhammad Nejatullah Siddiqi, *Muslim Economic Thinking: A Survey of Contemporary Literature*, The Islamic Foundation, Leicester, UK, 1981, h. 30.

¹⁸ *Economic of Islam: A Comparative Study*, S. H. Muhammad Ashraf, Lahore, 1977, h. 147 - 154.

¹⁹ Anwar Iqbal Qureshi, *op. cit.*, h. 130 - 133.

²⁰ M. N. Siddiqi, *op. cit.*, h. 30.

²¹ Sheikh Mahmud Ahmad, *op. cit.*, h. 147 - 154.

²² S. Mahmud Ahmad mencadangkan supaya Bank Islam ditubuhkan atas asas syarikat stok bersama (*joint-stock company*), *Ibid.*

²³ Raihan Publications, Karachi, 1955, 21 halaman.

Ahmad Irshad juga membincangkan perkara yang sama seperti Dr. Uzair, tetapi Ahmad Irshad tersalah anggap tentang konsep mudarabah kerana konsep perkongsian menurut beliau ialah berkongsi keuntungan dan kerugian oleh usahawan.²⁴

b) Penulisan Dalam Dekad 60-an Hingga 1970-an

Abdul Hadi Ghanameh dalam kertas kerjanya yang bertajuk “The Interestless Economy”²⁵ yang dibentangkan di Amerika Utara pada tahun 1968 tidak membincangkan bagaimana sistem perkongsian dalam sistem urusan bank Islam tanpa riba itu beroperasi. Sebaliknya beliau mencadangkan penggunaan saham biasa untuk pembiayaan jangka panjang dan penggunaan dana bersama untuk pembiayaan jangka pendek dalam ekonomi tanpa riba. Meskipun begitu, karya beliau masih belum dapat menyelesaikan persoalan sebenar iaitu bagaimanakah institusi perbankan dan kewangan Islam dapat beroperasi tanpa menggunakan mekanisme riba.

Sistem perbankan Islam yang berasaskan kepada perkongsian untung dan rugi telah dibincangkan secara matang dan komprehensif pada lewat tahun enam puluhan dan tahun tujuh puluhan oleh beberapa orang sarjana Islam seperti Dr. ‘Abd Allah al-‘Arabi,²⁶ Prof. Muhammad Nejatullah Siddiqi,²⁷ Mahmud Ahmad,²⁸ Dr. Ahmad Muhammad ‘Abd al-‘Aziz al-Najjar,²⁹ Muhammad Baqir al-Sadr,³⁰ Mustafa ‘Abd Allah al-Hamshari,³¹ Dr. Muhammad Abdul Mannan³² dan lain-lain lagi.³³

²⁴ *Interest Free Banking*, Orient Press of Pakistan, Karachi, t.t., 100 halaman.

²⁵ Dalam *Contemporary Aspects of Economic Thinking in Islam*, The Muslim Students’ Association of the United States and Canada, 1976, h. 55 - 64.

²⁶ “Contemporary Bank Transactions and Islam’s View Thereon” dalam *Islamic Thought*, Vol. II (394), (Aligarh, July 1967), h. 10 - 43.

²⁷ *Banking Without Interest*, Leicester, UK, 1988, h. 15 - 52. Buku ini asalnya ditulis dalam Bahasa Urdu dengan judul *Ghair Sudi Bankari* (Urusan Bank Tanpa Bunga) yang pertama kali diterbitkan pada tahun 1969.

²⁸ “Semantics of Theory of Interest” dalam *Islamic Studies*, Vol. VI (2), (Rawalpindi, June 1967), h. 171 - 196.

²⁹ *Bunūk Bilā Fawā'id ka Isti'rātijjiyyah li al-Tanmiyyah al-Iqtisādiyyah wa al-Ijtimā'iyah fī al-Duwal al-Islāmiyyah*, Jeddah, 1972, h. 41 - 62.

³⁰ *Al-Bank al-LaRabawī fī al-Islām*, Kuwait, t.t., h. 76 - 127.

³¹ *Al-A'māl al-Maṣrafiyyah wa al-Islām*, al-Sharikah al-Misriyyah li al-Tibā'ah wa al-Nashr, 1973, h. 75 - 206.

³² *Islamic Economics: Theory and Practice*, S. H. Muhammad Ashraf, Lahore, 1982, h. 217 - 250. Buku ini pertama kali diterbitkan dalam tahun 1970.

³³ Lihat juga Muhammad ‘Issa ‘Abduh, *Bunūk Bilā Fawā'id*, Dār al-Fikr, Qāherah, 1970; *Idem*, *Al-Ribā wa Dawruhū fī Istighlāl Mawārid al-Shu'ub*, Dār al-Buḥūth al-‘Ilmiyyah, Kuwait, 1969,

Kecuali skim yang dicadangkan oleh Muhammad Baqir al-Sadr dan Ahmad al-Najjar, semua penulisan di atas dalam period ini menganggap bank Islam hanya sebagai perantaraan kewangan yang memobilisasikan tabungan daripada orang ramai berasaskan akad perkongsian untung iaitu mudarabah dan memberikan pendahuluan kepada usahawan mengikut konsep yang sama. Keuntungan daripada pelaburan akan dikongsi bersama oleh pihak bank dan usahawan mengikut kadar (peratusan) yang telah dipersetujui bersama terlebih dahulu. Bank pula akan berkongsi keuntungan dengan para pendeposit dan pemegang saham mengikut kadar dalam akaun mudarabah yang dipersetujui. Liabiliti terhadap modal akan ditanggung oleh bank dan para pendeposit mengikut nisbah modal yang mereka sumbangkan. Bagaimanapun, mereka berkeyakinan, para pendeposit tidak mungkin mengalami kerugian daripada dana yang dilaburkan oleh bank. Selain dari itu, bank juga menerima simpanan dalam bentuk akaun semasa dengan janji untuk membayar atas permintaan pendeposit. Keuntungan daripada penggunaan dana dalam akaun ini adalah menjadi hak bank dan pilihan terletak di tangan bank sama ada hendak mengenakan bayaran perkhidmatan atau pun tidak kepada para pendeposit dalam akaun semasa tersebut.

Dalam skim yang dicadangkan oleh Ahmad al-Najjar,³⁴ bank adalah sebuah institusi yang dibentuk untuk menggalakkan tabungan supaya ia dapat digunakan dengan berfaedah di dalam sektor luar bandar dengan akad perkongsian. Bank mempunyai “Tabung Perkhidmatan Sosial” yang menarik sumbangan zakat daripada orang ramai dan menyusun perkhidmatan sosial di kawasan berkenaan. Beliau tidak membincangkan bagaimana urusan bank tanpa riba beroperasi melalui mekanisme perkongsian untung dan rugi. Sebaliknya menurut beliau, isu yang lebih penting ialah menyusun semula ekonomi negara-negara Islam yang mundur supaya membangun dan maju.

Skim perkongsian yang diajukan oleh Muhammad Baqir al-Sadr berlainan dengan skim yang telah dibincangkan sebelum ini. Beliau mencadangkan supaya para pendeposit (penyimpan) dalam bank Islam dibebaskan daripada liabiliti kerugian. Ini adalah kerana bank menurut beliau ialah sebuah institusi perantaraan kewangan yang tidak mengambil bahagian secara langsung dalam pelaburan produktif. Beliau menjustifikasikan jaminan ini dari sudut hukum dan tidak memperdulikan tentang rasionaliti dari sudut ekonomi. Bagi memastikan bank itu mendapat pendapatan yang munasabah, beliau mencadangkan supaya bank mengenakan bayaran perkhidmatan (*ji'alah, reward, pay, remuneration or compensation in return for work*), malah lebih jauh lagi beliau menyarankan supaya bank Islam berkenaan menyimpan dananya di

86 h; Gharīb al-Jammāl, *al-Maṣārif wa al-A'māl al-Maṣrafiyyah fī al-Sharī'ah al-Islāmiyyah wa al-Qānūn*, Dār al-Ittihād al-'Arabi, Qāherah, 1972, 477H.; Muhammad Uzair, “Some Conceptual and Practical Aspects of Interest-Free Banking”, h. 3 - 57.

³⁴ *Bunūk Bilā Fawā'id*, h. 4 - 62.

bank-bank konvensional yang berasaskan riba untuk memenuhi keperluan tertentu.³⁵

Saranan beliau ini tidak relevan dengan ekonomi Islam kerana isu yang utama ialah bagaimana hendak menyediakan mekanisme alternatif dalam sistem yang sedia ada supaya ianya berasaskan kepada perkongsian untung dan rugi. Membebaskan para pendeposit (penyimpan) daripada tanggungan kerugian telah menimbulkan persoalan dari sudut hukum Islam. Demikian juga kedudukan bank yang tidak menjadi rakan kerja (*'amil*) dalam hubungannya dengan para pendeposit, dan sebagai pemodal dalam hubungannya dengan usahawan dalam akad *mudārabah*, seperti yang dianjurkan oleh kebanyakan *fuqaha'* dan sarjana ekonomi Islam.

b. Penulisan Dalam Dekad 80-an Hingga Sekarang

Dalam fasa ini banyak penulisan tentang perbankan Islam yang lengkap, komprehensif dan matang dalam bentuk teori dan pelaksanaannya di dalam operasi dan transaksi institusi-institusi berkenaan. Penulisan-penulisan itu sama ada dalam bentuk kajian-kajian di peringkat doktor falsafah, sarjana, kertas-kertas kerja persidangan, buku-buku dalam pelbagai bahasa dan juga artikel-artikel dalam jurnal-jurnal yang berkenaan. Antaranya ialah karya Waqar Masood Khan, "Towards an Interest-free Islamic Economic System",³⁶ Shahruxh Rafi Khan, "Profit and Loss Sharing: An Islamic Experiment in Islamic Banking and Finance",³⁷ "Modelling an Interest-free Economy"³⁸ yang ditulis oleh Muhammad Anwar dan Azlan Khalili Shamsuddin berjudul "Banking and Public Finance in Islam".³⁹ Dalam konteks Malaysia, banyak penyelidikan di peringkat Ijazah tinggi, buku-buku, artikel-artikel dalam jurnal-jurnal⁴⁰ dan kertas-kertas projek⁴¹ telah dihasilkan. Antaranya ialah tulisan Joni

³⁵ Muhammad Baqir al-Sadr, *op. cit.*, h. 76 - 127, 164 - 165, Lihat juga Lampiran 3 halaman 205 - 208, Lampiran 8 halaman 210 - 214.

³⁶ Asalnya ialah tesis Ph.D di University of Boston, USA, pada tahun 1983 dan telah diterbitkan oleh The Islamic Foundation, UK pada tahun 1985.

³⁷ Tulisan ini asalnya ialah tesis Ph.D yang diserahkan di University of Michigan, Ann Arbor, USA pada tahun 1987 dan telah diterbitkan oleh Oxford University Press, Karachi pada tahun 1987.

³⁸ Buku ini adalah sebuah tesis Ph.D yang diajukan kepada University of Hampshire, USA pada tahun 1987 dan telah diterbitkan oleh International Institute of Islamic Thought, Herndon, USA pada tahun 1987.

³⁹ Tesis Sarjana di New York University pada tahun 1987 dan telah diterbitkan oleh Dewan Pustaka Fajar pada tahun 1988, 123 halaman.

⁴⁰ Lihat Lampiran di akhir artikel ini.

⁴¹ Umpamanya kertas-kertas projek di Akademi Pengajian Islam, Universiti Malaya. Lihat Lampiran di akhir artikel ini.

Tamkin b. Borhan, "The Doctrine and Application of Partnership in Islamic Commercial Law With Special Reference to Malaysian Experiments in Islamic Banking and Finance",⁴² Ab. Mumin Ab. Ghani, "Sistem Kewangan Islam dan Pelaksanaannya di Malaysia",⁴³ Norhashimah Mohd. Yasin, "Islamization? Malaynization: A Study of the Role of Islamic Law in the Economic Development of Malaysia, 1969 - 1993",⁴⁴ Nor Mohamed Yakcob, "Teori, Amalan dan Prospek Sistem Kewangan Islam di Malaysia",⁴⁵ Osman Sabran "Pinjaman dan Pembiayaan Tanpa Riba: Kajian Terhadap Sistem Mu'amalat Islam di Malaysia Masa Kini",⁴⁶ Ab. Rashid Dail, "Bank Islam",⁴⁷ Sobri Salamon, "Bank Islam"⁴⁸ dan penulisan-penulisan oleh Abdul Halim Ismail.⁴⁹

KERAGUAN-KERAGUAN BERKENAAN PERBANKAN ISLAM

Kebanyakan penulis Barat⁵⁰ telah melahirkan keraguan tentang kebolehan bank Islam beroperasi tanpa mengandungi elemen riba. Penekanan yang dibuat ialah bahawa perubahan sistem bank konvensional yang berasaskan riba kepada sistem bank Islam

⁴² Tesis Ph.D di University of Edinburgh, Scotland, 1997, 332 halaman.

⁴³ Asalnya ialah Tesis Ph.D dalam bidang kewangan Islam di Universiti Malaya dan telah diterbitkan oleh JAKIM pada tahun 1999, 578 halaman.

⁴⁴ Tesis Ph.D di University of Warwick, England pada tahun 1994 dan telah diterbitkan oleh A. S. Noordeen pada tahun 1996, 406 halaman.

⁴⁵ Terbitan Utusan Publications & Distributors Sdn. Bhd., 1996, 190 halaman.

⁴⁶ Tesis Ph.D di Akademi Pengajian Islam, UM 1997.

⁴⁷ Terbitan Pustaka Rashfa dan Anak-anak Sdn. Bhd., Bangi, 1994, 321 halaman.

⁴⁸ Terbitan Persatuan Ulama' Malaysia (PUM), 1984, 184 halaman.

⁴⁹ Antara penulisan yang dibuat oleh beliau yang menyumbang kepada perkembangan pemikiran dan amalan perbankan Islam di Malaysia ialah, "Bank Islam Malaysia Berhad: Establishment and Operations", Kertas kerja yang dibentangkan dalam *International Conference on Islam and Technology*, Kuala Lumpur, 1983; *Idem*, "Bank Islam Malaysia Berhad: Structure and Functions", kertas kerja yang dibentangkan dalam *Seminar on Current Trends and Development of the Banking Industry in Malaysia*, Bangi, 1983; *Idem*, "Islamic Banking in Malaysia: Some Issues, Problems and prospects", Kertas kerja yang dibentangkan dalam *Seminar on Issues in Islamic Economics*, PJ., 1985; *Idem*, "Bank Islam Sebagai Satu Institusi Pembangunan Ekonomi Masyarakat Islam" dalam Muhammad Syukri Salleh (ed.), *Konsep dan Pelaksanaan Pembangunan Berteraskan Islam*, Pulau Pinang, 1990, h. 69 - 76; *Idem*, "Bank Islam Malaysia Berhad: Principles and Operations" dalam Sheikh Ghazali Sheikh Abod, et al (eds.), *An Introduction To Islamic Finance*, Kuala Lumpur, 1992, h. 243 - 283.

⁵⁰ Umpamanya Philip Thorn, "Interest in Islam" dalam *The Middle East*, March 1979, h. 104.

yang berasaskan kepada perkongsian untung dan rugi yang boleh menimbulkan keadaan tidak stabil yang melampau. Di dalam mana-mana sistem bank, kadar bungalow yang menjadi salah satu faktor utama yang menyumbang kepada ketidakstabilan.⁵¹ Pada masa yang sama terdapat beberapa orang ahli ekonomi konvensional seperti Henry Simons,⁵² Hyman Minsky⁵³ dan Joan Robinson⁵⁴ yang mengatakan bahawa akan wujud kestabilan yang lebih baik dalam sistem perbankan yang berasaskan kepada perkongsian untung dan rugi (ekuiti) berbanding dengan sistem yang berasaskan kepada kredit.

Di samping itu terdapat juga beberapa orang pemikir Islam yang telah menimbulkan keraguan tentang keberkesanan sistem perbankan yang berasaskan kepada perkongsian untung dan rugi, malah ada juga yang menolak langsung sistem alternatif tersebut. Dr. Muhammad Muslehuiddin⁵⁵ menolak mudarabah sebagai asas dalam urusan bank Islam kerana pendekatan perundangannya yang sempit terhadap mudarabah serta urusan bank Islam itu sendiri akan mengalami perubahan apabila urusniaganya tidak berasaskan kepada riba. Antara hujah beliau menolak sistem perkongsian itu ialah bahawa bank Islam tidak akan dapat memberikan pendahuluan kepada perniagaan yang telah pun melaburkan modal mereka sendiri kerana ia bertentangan dengan prinsip mudarabah.

Satu lagi alasan beliau kenapa sistem perkongsian tidak dapat dilaksanakan dalam sistem perbankan Islam ialah kerana kebimbangan terdapat amalan curang oleh usahawan yang telah mendapat modal daripada bank Islam. Pandangan ini telah pun dijawab oleh ahli-ahli ekonomi Islam seperti M. Umer Chapra,⁵⁶ dengan menunjukkan

⁵¹ Lihat Milton Friedman, "The Yo-yo U. S. Economy" dalam *Newsweek*, 15 February 1982; L. A. Iacocca, "How to Cut Interest Rate", dalam *Newsweek*, 16 August 1982, h. 4; Sir John Hicks, "Limited Liability: The Pros and Cons" dalam Toney Orhniai (ed.), *Limited Liability and The Corporation*, Croom Helm, London, 1982, h. 14.

⁵² *Economic Policy for a Free Society*, University of Chicago Press, Chicago, 1948, h. 320.

⁵³ Ringkasan kepada perbincangan Minsky dipetik oleh Joan Robinson, "What Are the Questions?" *Journal of Economic Literature*, Disember 1977, h. 1331. Lihat juga C. P. Kindleberger, *Manias, Panics and Crashes*, MacMillan, London, 1978, h. 16.

⁵⁴ Joan Robinson (1977), *op. cit.*, h. 1331.

⁵⁵ *Banking and Islamic Law*, Islamic Research Academy, Karachi, 1974, h. 67 dan 72. Dalam kertas kerja beliau yang terbaru yang berjudul, "Interest-Free Banking and The Feasibility of Muḍārabah" yang dibentangkan di dalam Persidangan Antarabangsa pertama mengenai Ekonomi Islam pada tahun 1976 bertempat di Mekah setebal 37 halaman juga telah menolak mudarabah sebagai asas dalam sistem perkongsian untung dan rugi dalam perbankan Islam. Lihat Muhammad Nejatullah Siddiqi (1981), *op. cit.*, h. 31.

⁵⁶ *Towards A Just Monetary System*, Leicester, 1986, h. 180 - 181.

kemungkinan dikenakan audit kewangan dan pengurusan untuk mengawal amalan sedemikian. Selain dari itu, jika firma (usahawan) gagal melaporkan keuntungan yang sebenar, mereka akan kehilangan peluang untuk mendapatkan lebih banyak pendahuluan daripada bank Islam pada masa akan datang, dan ini akan menjadi penghalang kepada mereka daripada melakukan amalan curang tersebut.⁵⁷

Setelah menolak mudarabah, Dr. Muslehuddin gagal untuk memberikan mekanisme alternatif bagi urusan bank Islam. Oleh kerana bank Islam baginya bermakna bank perdagangan, beliau mencadangkan supaya bank Islam dibenarkan mengambil bayaran perkhidmatan terhadap pinjaman.⁵⁸ Perbincangan Dr. Muslehuddin di atas masih tidak dapat menyelesaikan isu utama dalam hubungan antara bank Islam dengan para pendeposit dan pelabur, selain daripada bayaran hutang yang tetap.

Dr. Mahmud Abu Sa'ud⁵⁹ juga berpandangan bahawa mudarabah tidak boleh menjadi mekanisme alternatif dalam sistem perbankan Islam. Menurut beliau, penyusunan semula sistem bank dengan menggunakan alternatif mudarabah akan membawa kepada kemunculan pasar gelap yang akan menyebabkan riba muncul semula. Sekiranya pihak kerajaan berjaya menguatkuasakan larangan undang-undang terhadap riba, para penyimpan akan lebih gemar membeli saham di pasaran saham, daripada menyimpan wang mereka di bank mudarabah.

Penolakan Abu Sa'ud terhadap mudarabah juga berdasarkan hujah bahawa perbuatan menyorok akan meningkat dan keupayaan autoriti kewangan untuk mencipta wang tunai akan terbatas. Sistem ekonomi berkenaan juga akan terus diancam oleh inflasi apabila permintaan terhadap pinjaman tanpa riba meningkat dan kemungkinan pengeluaran serta merta wang tunai yang disorok di pasaran saham. Penyelesaian yang dikemukakan oleh beliau untuk mengatasi bahaya di atas hanya dengan mengenakan zakat terhadap wang dalam edaran.⁶⁰

Dr. Abu Sa'ud berpandangan sedemikian kerana kegagalan beliau untuk meneliti dengan terperinci karya-karya, penulisan-penulisan dan perbincangan-perbincangan terbaru tentang model urusan bank Islam yang berasaskan kepada sistem perkongsian yang muncul dalam tahun enam puluhan dan tujuh puluhan.

Syed Nawab Haider Naqvi dalam karyanya *Ethics and Economics: An Islamic*

⁵⁷ M. N. Siddiqi, *Banking Without Interest*, h. 31.

⁵⁸ Muslehuddin, *op. cit.*, h. 67.

⁵⁹ "Money, Interest and Qirad" dalam Khurshid Ahmad (ed.), *Studies in Islamic Economics*, The Islamic Foundation, Leicester, 1981, h. 74.

⁶⁰ *Ibid.*, h. 76 - 77.

Synthesis,⁶¹ telah menimbulkan keraguan terhadap keberkesanan sistem perkongsian untuk menggantikan riba dalam sistem perbankan Islam. Menurut beliau, sistem tersebut tidak boleh digalakkan melalui perjalanan dan 'prior', ia mesti diuji pada satu asas ekonomi yang luas sebelum sebarang penilaian yang bererti terhadapnya dapat disimpulkan. Beliau menimbulkan kebimbangan jika sistem itu dilaksanakan, para pendeposit akan menerima risiko kerugian sesuatu yang tidak berlaku pada sistem perbankan yang berasaskan kepada riba.⁶²

Hujah beliau diakhiri dengan cadangan iaitu sistem perbankan yang diasaskan kepada perkongsian hendaklah berdasarkan kepada prinsip tanggungan terhad dan memasukkan unsur ketidakpastian dalam urusan kewangan. Bank-bank perdagangan yang dimiliknegerakan akan melakukan pembiayaan dan sebahagian besar daripada risiko pelaburan akan ditanggung oleh bank-bank perdagangan. Ini adalah kerana pengetahuan serta kesedaran orang ramai tentang urusan industri perbankan dan kewangan konvensional dan tahu bagaimana meminimumkan risiko dengan menyebarkannya melalui pemilikan portfolio yang optimum. Para pendeposit, khususnya para pendeposit kecil tidak akan menanggung risiko kerana pengetahuan mereka tentang urusan sektor pengeluaran komoditi adalah terhad. Bank-bank perdagangan akan menyediakan portfolio pelaburan kepada para pendeposit daripada simpanan yang selamat 100% kepada simpanan yang menanggung risiko lebih tinggi yang dijanjikan pelbagai kadar pulangan mengikut darjah risiko simpanan berkenaan.⁶³

Dakwaan dan keraguan yang mengatakan sistem perkongsian untung dan rugi tersebut boleh menimbulkan keadaan tidak stabil menjadi reda dan perhatian mula tertumpu kepada operasi sistem perbankan dan kewangan Islam di beberapa buah negara yang telah menunjukkan prestasi yang memberansangkan dan keuntungan yang menggalakkan serta prospek masa depannya yang cerah sebagai alternatif dalam sistem perbankan negara. Antara institusi perbankan Islam berkenaan yang ditubuhkan pada tahun 1970-an dan awal 1980-an ialah Bank Pembangunan Islam (IDB) (1975), Dubai Islamic Bank 1975, Faisal Islamic Bank of Egypt 1977, Faisal Islamic Bank of Sudan 1977, Kuwait Finance House 1977, Islamic Banking System International Holding (Luxemburg) 1978, Jordan Islamic Bank 1978, Bahrain Islamic Bank 1979, Dār al-Māl al-Islāmī (Switzerland) 1981, Islamic Investment House of Jordan 1981, Al-

⁶¹ The Islamic Foundation, Leicester, 1981, h. 136. Dalam karyanya Dr. Naqvi menyatakan: "Sistem yang dicadangkan ini telah dicuba di beberapa buah negara Islam secara terbatas, sejauh ini tidak ada kajian yang dilakukan untuk melihat kecekapan dan sama ada sistem ini boleh dilaksanakan atau tidak. Meskipun sistem ini telah berjaya sedikit sebanyak, ini tidak bererti bahawa ia akan berjaya jika digunakan dalam ekonomi seluruhnya", *Ibid.*

⁶² *Ibid.*, h. 141.

⁶³ *Ibid.*, h. 126 - 127.

Baraka Investment and Development Company (Arab Saudi) 1982, Bank Islam Malaysia Berhad 1983, Islamic Bank Bangladesh Limited 1983, Islamic Bank International (Denmark) 1983, Tadamon Islamic Bank of Sudan 1983, Qatar Islamic Bank 1983, Bait Ettamouil Saudi Tounsi (Tunisia) 1984, West Sudan Islamic bank (Sudan) 1984, Al-Baraka Turkish Finance House (Turki) 1985, Al-Rajhi Company for Currency Exchange and Commerce (Arab Saudi) 1985 dan Al-Ameen Islamic & Financial Investment Corporation India Ltd. 1985.⁶⁴

KESIMPULAN

Daripada perbincangan di atas dapatlah disimpulkan bahawa institusi-institusi perbankan dan kewangan Islam yang dilaksanakan di dalam banyak negara adalah menjadi alternatif kepada sistem perbankan dan kewangan konvensional yang berasaskan kepada riba. Para fuqaha' dan sarjana ekonomi Islam telah membuat sumbangan yang amat besar kepada pemikiran perbankan Islam sejak daripada dekad empat puluhan lagi. Hasil penulisan mereka itu amat berguna kepada para penyelidik dan pengkaji juga pengamal perbankan Islam untuk memperkembangkan lagi disiplin pengetahuan ini. Kajian-kajian yang komprehensif berkenaan dengan pemikiran perbankan Islam perlu dilakukan dengan mendalam oleh pihak-pihak yang berkenaan untuk memperkasa dan memperkayakan lagi sumber rujukan dan panduan dalam perbankan Islam.

⁶⁴ Sudin Haron, *Prinsip-prinsip dan Operasi Perbankan Islam*, Kuala Lumpur, 1996, h. 11.

LAMPIRAN

BIBLIOGRAFI TERPILIH PERBANKAN ISLAM DI MALAYSIA

A. BUKU

- Ab. Mumin Ab. Ghani, *Sistem Kewangan Islam Dan Pelaksanaannya di Malaysia*, KL: JAKIM, 1999.
- Abdul Ghafoor, A. L. M., *Islamic Banking and Finance: Another Approach*, KL: A. S. Noordeen, 2000.
- _____, *Participatory Financing Through Investment Banks and Commercial Banks*, KL: A. S. Noordeen, 1996.
- Abdul Halim Ismail, "Bank Islam Malaysia Berhad: Principles and Operations" dlm Sheikh Ghazali S. Abod, et al (eds.), *An Introduction to Islamic Finance*, Kuala Lumpur: Quill Publishers, 1992, h. 243 - 283.
- _____, "The Deferred Contracts of Exchange in al-Qur'an" dlm *Ibid.*, h. 284 - 313.
- _____, "Sources and uses of Funds: A Case Study of Bank Islam Malaysia Berhad", dlm Mohamed Ariff dan M. A. Mannan (eds.), *Developing A System of Financial Instruments*, Jeddah: IRTI, 1990, h. 193 - 206.
- _____, "Bank Islam Sebagai Satu Institusi Pembangunan Ekonomi Masyarakat Islam" dlm Muhammad Syukri Salleh (ed.), *Konsep dan Pelaksanaan Pembangunan Berteraskan Islam*, Pulau Pinang; USM, 1990, h. 69 - 76.
- Abd. Jalil Borham (ed.), *Sains Muamalah Islam di Malaysia*, Skudai: UTM, 1999.
- Abdul Monir Yacob , et al (eds.), *Islamic Financial Services and Products*, KL: IKIM, 1999.
- Abdul Samad bin Hj. Alias, et al, *Guide to Islamic Banking in Malaysia: An Overview*, Kuala Lumpur, 1993.
- Abdurrahim Raden Aji Haqqi, *The Philosophy of Islamic Law of Transactions*, KL: Univision Press, 1999.
- Abdus Samad, "Comparative Efficiency of the Islamic Bank vis-a-via Conventional Banks in Malaysia" dlm *IJUM Journal of Economics and Management*, Vol. 7 (1), 1999, h. 1 - 26.
- Ab. Rashid bin Haji Dail, *Bank Islam*, Bangi: Pustaka Rashfa dan Anak-Anak Sdn Bhd., 1994.

- Ahmad Ibrahim, "The Administration of Islamic Financial Institutions" dlm *Syariah Law Journal*, Vol. VII, (KL, September, 1991), h. 13 - 27.
- _____, "Legal Framework of Islamic Banking" dlm *Jurnal Undang-undang IKIM*, Vol. I (1), (Julai - Desember, 1997), h. 1 - 30.
- Ala' Eddin Kharofa, *Transactions in Islamic Law*, KL: A. S. Noordeen, 1997.
- A.Rahman Ritonga, *Fiqh Muamalah*, KL: Edaran Kalam, 1999.
- Azlan Khalili Shamsuddin, *Banking and Public Finance in Islam*, Kuala Lumpur: Dewan Pustaka Fajar, 1988.
- _____, *Riba: Alternatifnya Dalam Sistem Bank Islam*, KL: DBP, 1995.
- Badariah Sahamid, "Bank Islam: Konsep dan Amalan", Fakulti Undang-undang Universiti Malaya, *Makalah Undang-undang Menghormati Ahmad Ibrahim*, Kuala Lumpur, 1988, h. 73 - 85.
- Bank Negara Malaysia, *Wang dan Urusan Bank di Malaysia*, KL, 1992.
- BIMB, *Penubuhan dan Operasinya*, KL, 1989.
- _____, *Islamic Banking Practice From The Practitioner's Perspective*, Kuala Lumpur, 1994.
- BIRT, *Konsep Syariah Dalam Sistem Perbankan Islam*, KL, 1998.
- Connors, Jane, "Towards A System of Islamic Finance in Malaysia" dlm Chibli Mallat (ed.), *Islamic Law and Finance*, London, 1988, h. 57 - 67.
- Al-Harran, Saad, *Islamic Banking: Managing the Challenges*, Kuala Lumpur, 1992.
- _____, "Musharakah Financing: Concept and Applications" dlm Saad al-Harran (ed.), *Leading Issues in Islamic Banking and Finance*, KL: Pelanduk Publications, 1995, h. 1 - 24.
- _____, "Time for Long-Term Islamic Financing" dlm *Ibid.*, h. 25 - 32.
- _____, "Partnership Financing: Self-Help for the Poor", dlm *Ibid.*, h. 33 - 38.
- _____, "Rural Islamic Investment Companies" dlm *Ibid.*, h. 39 - 42.
- Mahsin Mansor, *Konsep Syariah Dalam Bank Islam*, Kuala Lumpur, 1983.
- Mohamed Ariff (ed.), *Islamic Banking in Southeast Asia*, Singapore, 1988.
- Muhammad Thalib, *Riba: Bunga Bank dan Persoalannya*, KL: Darul Nu'man, 1997.
- Mustapa Mohamed, *Sistem dan Institusi Kewangan Islam Malaysia*, Kuala Lumpur, 1995.
- Nik Mustapha Hj. N. Hassan, et al (eds.), *Globalisasi: Peranan Ekonomi dan Kewangan Islam*, KL: IKIM, 1999.
- Osman Sabran, *Urusniaga Al-Bay' Bithaman Ajil Dalam Mekanisme Pembiayaan Tanpa Riba*, Skudai: UTM, 2000.

- Radiah Abdul Kadir, "Bank Islam Malaysia: Marketing Implications" dlm Saad al-Harran (ed.), *Leading Issues in Islamic Banking and Finance*, KL, 1995, h. 103 - 130.
- Sheikh Abod, S. Ghazali, et al (eds.), *An Introduction to Islamic Finance*, Kuala Lumpur, 1992.
- Sobri Salamon, *Bank Islam*, PJ: Persatuan Ulama Malaysia, 1984.
- _____, "Falsafah Ekonomi Bank Islam: Mengapa Malaysia Perlu Kepada Bank Islam" dlm Muhammad Syukri Salleh (ed.), *Konsep dan Pelaksanaan Pembangunan Berteraskan Islam*, Pulau Pinang: USM, 1990, h. 77 - 101.
- Sudin Haron, *Prinsip dan Operasi Perbankan Islam*, KL: Berita Publishing Sdn Bhd., 1996.
- _____, *Islamic Banking: Rules and Regulations*, KL: Pelanduk Publications, 1997.
- _____ dan Bala Shanmugam, *Islamic Banking System: Concept and Applications*, KL: Pelanduk Publications, 1997.
- _____ dan Norafifah Ahmad, "The Effect of Conventional Interest Rates and Rate of Profit on Funds Deposited with Islamic Banking System in Malaysia" dlm *International Journal of Islamic Financial Services*, Vol. I (4), January-March 2000, 9 halaman.
- Wilson, Rodney, "Islamic Development Finance in Malaysia" dlm Saad al-Harran (ed.), *Leading Issues in Islamic Banking and Finance*, KL, 1995, h. 59 - 82.
- Wong Choo Sum, "Bank Islam Malaysia: Performance reviewuaton, 1983 - 1993" dlm Saad al-Harran (ed.), *Leading Issues in Islamic Banking and Finance*, KL, 1995, h. 83 - 102.
- Syed Othman Alhabshi, "The Role of Ethics in Economics and Business" dlm AbulHasan M. Sadeq, et al (eds.), *Development and Finance in Islam*, PJ: IIU Press, 1991, h. 41- 53.
- Yahia Abdul Rahman, *Interest Free Islamic Banking*, KL: Al-Hilal Publishing, 1999.
- Zakariya Man, "Islamic Banking: The Malaysian Experience" dlm Mohamed Ariff (ed.), *Islamic Banking in Southeast Asia*, Singapore, 1988, h. 67 - 102.
- _____, "Islamic Banking: Prospects for Mudharabah and Musharakah Financing" dlm *Development and Finance in Islam*, 1991, h. 239 - 251.
- Ziauddin Ahmad, "Islamic Banking at the Crossroads" dlm *Development and Finance in Islam*, 1991, h. 155 - 172.

B. JURNAL

- Abdul Kader, Steven T., "Strategic Considerations for the Development of Halal Financial Services" dlm *Al-Nahdah*, Vol. VII (1), (Kuala Lumpur, 1987), h. 34 - 37.
- Azila Ahmad Sharkawi, "Akad-akad Muamalah Dalam Fiqh: Satu Analisis" dlm *Jurnal Syariah*, Jilid 6, Jan. 1998, h. 37- 42.
- "Islamic Banking in Malaysia" dlm *Banker's Journal Malaysia*, No. 52, (Kuala Lumpur, April, 1989), h. 63 - 65.
- "Islamic Financial System in the 1990's" in *Al-Nahdah*, Vol. X (1 - 2), 1990, h. 10 - 16.
- "Islamic Ummah Bank: An Alternative Approach to Banking and Development Philosophy" dlm *Al-Nahdah*, Vol. VII (3), 1987, h. 35 - 37.
- Jaafar Hussein, "Facing the Challenge of Islamic Finance" dlm *Al-Nahdah*, Vol. VII (3), 1987, h. 35 - 37.
- Joni Tamkin b. Borhan, "Bay' al-Murabahah in Islamic Commercial Law" dlm *Jurnal Syariah*, Jilid 6, Jan. 1998, h. 53 - 58.
- _____, "The Ethical Principles in Islamic Commercial Law" dlm *Jurnal Usuluddin*, Bil. 9, Julai 1999, h. 97 - 112.
- _____, "Bank Islam Malaysia Berhad: Some Issues, Problems and Its Prospects in the Future" dlm *Jurnal Syariah*, Jilid 7, Julai 1999, h. 107 - 124.
- _____, "The Tawhidic Paradigm in Islamic Banking" dlm *Jurnal Usuluddin*, Bil. 11, Julai 2000, h. 45 - 58.
- Mohamed Ariff, "Seminar on Developing a System of Islamic Financial Instruments" dlm *Al-Nahdah*, Vol. VI (2), 1986, h. 25 - 29.
- _____, "Islamic Banking", *Asia-Pacific Economic Literature*, Vol. II (2), 1988, h. 48 - 64.
- Mohamed Sidek Ahmad, "Banking on Interest Free Principles" dlm *Investors Digest*, (Kuala Lumpur, October, 1993), h. 31 - 32.
- Mohd. Daud Bakar, "Aspek-aspek Pembiayaan Projek Dalam Amalan Perbankan Islam" dlm *Jurnal Syariah*, Jilid 5, Julai 1997, h. 204 - 228.
- Mustafa Hamat dan Syed Noh Syed Ahmad, "Applicability Existing of Accounting Standards for Islamic Banks" dlm *Islamika*, Vol. IV, (Kuala Lumpur, 1991), h. 243 - 258.
- Naughton, Tony dan Shanmugan, Bala, "Interest-Free Banking: A Case Study of Malaysia" dlm *National Westminster Bank Quarterly Review*, (London), February 1990, h. 16 - 32.

Pemikiran Perbankan Islam: Sejarah dan Perkembangannya

Noor Aziah Mohd. Awal, "Banking System: Legal Impediments Towards Its Islamization in Malaysia" dlm *Jurnal Perundangan*, Vol. I (1), (PJ, 1989).

Norhashimah Mohd. Yasin, "Islamic Banking Products" dlm *Al-Nahdah*, Vol. XVIII (1 & 2), (Kuala Lumpur, 1997), h. 34 - 37.

Razali Nawawi, "The Administration of Islamic Financial Institutions – Malaysians Experience" dlm *Syariah Law Journal*, Vol. VII, 1991, h. 1 - 12.

**C. KERTAS-KERTAS PROJEK DI AKADEMI PENGAJIAN ISLAM,
UNIVERSITI MALAYA**

- Ahmad Fahmie bin Abdul Manap, "Kesan Penggabungan Bank di Malaysia Terhadap Sistem Perbankan Islam: Satu Kajian di RHB Bank", Kertas Projek di Jabatan Syariah dan Pengurusan, APIUM, Sesi 2000/*2001.
- Ahmad Hamizi Abu Hassan, "Sistem Mudarabah dan Kedudukannya Sebagai Satu Alternatif Kepada Sistem Pinjaman Berfaedah", Kertas Projek di Fakulti Syariah, Sesi 1987/88.
- Ahmad Lutfi Bin Husin, "Sistem Perbankan Tanpa Faedah (SPTF) di Malaysia: Satu Tinjauan Penerimaan Masyarakat Islam di Sabak Bernam, Selangor", Kertas Projek di Jabatan Syariah dan Ekonomi, APIUM, Sesi 1998/99.
- Ahmad Munir Bin Ishak, "Metodologi Pembinaan Hukum: Satu Kajian Tentang Amalannya Dalam Majlis Pengawasan Syariah Bank Rakyat", Kertas Projek di Bahagian Pengajian Syariah, APIUM, Sesi 1998/99.
- Amran bin Haji Saidin, "Urus Niaga Bai' al-Dayn di Sebuah Bank di Malaysia: Satu Penilaian Mengikut Fiqh", Kertas Projek di Bahagian Pengajian Syariah, APIUM, Sesi 1996/97.
- Anuar bin Talib, "Sistem ar-Rahn di Bank Rakyat Malaysia: Satu Penilaian", Kertas Projek di Fakulti Syariah, Sesi 1994/95.
- Azizul Jasmi b. Mohammad, "Kontrak Muamalah: Kajian tentang Konsep dan Amalannya di Dalam Instrumen Kewangan Islam Mudharabah, Murabahah dan Bay' Bithaman Ajil di Bank Bumiputera Malaysia Berhad (BMMB)", Kertas Projek di Bahagian Pengajian Syariah, APIUM, Sesi 1998/99.
- Azlina Che Harun, "Bay' al-Dayn: Konsep dan Pelaksanaannya di Institusi Kewangan Malaysia", Kertas Projek di Jabatan Syariah dan Pengurusan, APIUM, Sesi 1999/2000.
- BB Suhaila Bt. Salleh, "Konsep Upah Dalam Sistem Perbankan Islam: Satu Kajian di BIMB", Kertas Projek di Jabatan Syariah dan Pengurusan, APIUM, Sesi 2000/2001.
- Dayang Zuraida bte Awang Sulong, "Pelaksanaan Skim Mudharabah: Keberkesanan Dalam Meningkatkan Pembangunan Bank Rakyat", Kertas Projek di Fakulti Syariah, Sesi 1995/96.
- Fatimah Mamat, "Pengurusan Wang Riba: Satu Analisis Terhadap Tabung Serambi Mekah", Kertas Projek di Jabatan Syariah dan Ekonomi, APIUM, Sesi 1999/2000.

- Hadenan Towpek, "Konsep Keuntungan: Satu Kajian Perbandingan Antara Perbankan Konvensional dan Perbankan Islam", Kertas Projek di Bahagian Pengajian Syariah, APIUM, Sesi 1998/99.
- Hani Abdullah, "Al-Wadi'ah dan al-Mudarabah : Satu Kajian Tentang Penerimaan Pendeposit Muslim dan Bukan Muslim di Hong Kong Bank, Bentong, Pahang", Kertas Projek di Bahagian Pengajian Syariah, APIUM, Sesi 1998/99.
- Haslinda bt. Abd. Hamid, "Skim Bai' Bithaman Ajil (BBA): Satu Kajian Perbandingan Dengan Skim Pinjaman di Sebuah Bank Perdagangan", Kertas Projek di Fakulti Syariah, Sesi 1994/95.
- Jailani bin Mohamad, "Keuntungan dan Riba Dalam Islam", Kertas Projek di Bahagian Pengajian Syariah, APIUM, Sesi 1998/99.
- Khalifah Bin Juli, "Majlis Pengawasan Syari'ah Dalam Sistem Perbankan Islam di Malaysia", Kertas Projek di Jabatan Syariah dan Ekonomi, APIUM, Sesi 1999/2000.
- Marzianah binti Abdul Malek, "Jualan Harga Tangguh Yang Diamalkan Oleh Bank Islam: Keberkesannya Dalam Konteks Sistem Ekonomi Malaysia Kini", Kertas Projek di Fakulti Syariah, Sesi 1992/93.
- Maslina Samiran, "Penggunaan Hilah Dalam Amalan Riba: Kajian di Bank Islam Malaysia Berhad (BIMB)", Kertas Projek di Bahagian Pengajian Syariah, APIUM, Sesi 1996/97.
- Maziah binti Ngah, "Konsep Keuntungan Menurut Perspektif Ekonomi Islam", Kertas Projek di Jabatan Syariah dan Ekonomi, APIUM, Sesi 1999/2000.
- Mohd. Fuad bin Ramlee, "IDB (Islamic Development Bank): Sejauh Manakah Sumbangannya Kepada Pembangunan Negara-negara Islam", Kertas Projek di Jabatan Syariah dan Ekonomi, APIUM, Sesi 1998/99.
- Mohd. Najib Bin Shafie, "Bil Penerimaan Bank Secara Islam: Konsep dan Amalannya di BIMB", Kertas Projek di Jabatan Syariah dan Ekonomi, Sesi 1999/2000.
- Mohd. Ridhuan bin Mohd. Noor, "Isu-isu Muamalah Dalam Amalan Perbankan dan Kewangan Islam", Kertas Projek di Jabatan Syariah dan Ekonomi, APIUM, Sesi 1999/2000.
- Mohd. Riduwan bin Wahab, "Sistem Perbankan Islam dan Peranannya Dalam Tanggungjawab Sosial di Malaysia", Kertas Projek di Jabatan Syariah dan Ekonomi, APIUM, Sesi 1999/2000.
- Mohd. Sukardi b. Zakaria @ Abdul Salam, "Ekuiti Dalam Permodalan: Kajian Perlaksanaannya di Bank Islam Malaysia Berhad (BIMB)", Kertas Projek di Jabatan Syariah dan Ekonomi, APIUM, Sesi 1998/99.

- Mohd. Zamri bin Mat Zain, "Prestasi dan Prospek al-Ijarah Sebagai Instrumen Pembiayaan Kewangan Islam: Satu Kajian di Al-Ijarah BIMB Sdn. Bhd", Kertas Projek di Bahagian Pengajian Syariah, APIUM, Sesi 1996/97.
- Mohd. Zulqurnainin bin Mohd. Hassan, "Urusniaga Secara Islam: Sejauhmanakah Perlaksanaannya Dalam Bank-bank Komersial di Malaysia", Kertas Projek di Fakulti Syariah, Sesi 1992/93.
- Muhammad Azhar Zilkifli, "Konsep dan Pelaksanaan Hiwalah Mutlaqah: Satu Kajian di EON Finance Sdn. Bhd", Kertas Projek di Jabatan Syariah dan Pengurusan, APIUM, Sesi 2000/2001
- Muhammad Fadzil bin Ali, "Skim Pinjaman Perumahan Menurut Islam: Satu Kajian di BBMB", Kertas Projek di Jabatan Syariah dan Ekonomi, APIUM, Sesi 1998/99.
- Muhd. Muammar Gadaffi bin Omar, "Perbankan Syariah Ke Arah Perbankan Perdana: Satu Kajian Perbandingan di Bank Rakyat", Kertas Projek di Bahagian Pengajian Syariah, APIUM, Sesi 1998/99.
- Naderoh bt. Nanyan, "Konsep Riba Menurut Pandangan Islam: Satu Kajian Dari Sudut Pandangan Ulama' Dalam Islam", Kertas Projek di Fakulti Syariah, Sesi 1992/93.
- Najibah Mohamad Zaini, "Bank Rakyat Sebagai Satu Institusi Pelaburan Islam", Kertas Projek di Bahagian Pengajian Syariah, APIUM, Sesi 1998/99.
- Nik Nor Hasidi bin Nik Wil, "Dasar Penubuhan Bank Islam Berasaskan Konsep Mudharabah dan Musyarakah: Realiti dan Kejayaannya Dalam Operasi Bank Islam Malaysia Berhad, Kuala Lumpur", Kertas Projek di Jabatan Syariah dan Ekonomi, APIUM, Sesi 1999/2000.
- Noor Azlin bt. Sulaiman, "Konsep Perkongsian Untung Dalam Islam dan Amalannya Dalam Sistem Perbankan Islam di Malaysia", Kertas Projek di Jabatan Syariah dan Ekonomi, APIUM, Sesi 1999/2000.
- Norhazlina Nordin, "Surat Kredit: Satu Kajian Tentang Operasi dan Pelaksanaannya di Bank Islam Malaysia Berhad (BIMB)", Kertas Projek di Jabatan Syariah dan Pengurusan, APIUM, Sesi 1999/2000.
- Norhida bt. Talib, "Pembiayaan Perumahan dan Aset Tetap Melalui Skim Bay' Bithaman Ajil (BBA) di BBMB", Kertas Projek di Bahagian Pengajian Syariah, APIUM, Sesi 1998/99.
- Noriah bt. Malik, "Riba Di Dalam Sistem Perbankan: Penyelesaiannya Menurut Perspektif Islam", Kertas Projek di Fakulti Syariah, Sesi 1994/95.

- Norizan Binti Abu Bakar, "Kesan Kejatuhan Nilai Ringgit ke Atas Tabungan Isi Rumah: Satu Kajian di Bank Islam", Kertas Projek di Jabatan Syariah dan Ekonomi, APIUM, Sesi 1998/99.
- Normaziah Binti Mohd. Noor, "Mudharabah Sebagai Instrumen Pelaburan Islam: Satu Kajian di Malayan Banking", Kertas Projek di Jabatan Syariah dan Ekonomi, APIUM, Sesi 1998/99.
- Norsaleha Hassan, "Perbankan Islam dan Amalannya di Bank Muamalah Islam Malaysia", Kertas Projek di Jabatan Syariah dan Ekonomi, APIUM, Sesi 1999/2000.
- Norshifa' Saad, "Potensi Dan Perkembangan Sistem Perbankan Islam: Kajian di Standard Chartered", Kertas Projek di Jabatan Syariah dan Pengurusan, APIUM, Sesi 2000/2001.
- Nurmawati bte Salikin, "BIMB Securities Sdn. Bhd: Operasi dan Peranan Dalam Sistem Kewangan Islam di Malaysia", Kertas Projek di Bahagian Pengajian Syariah, APIUM, Sesi 1996/97.
- Osmera Omar, "Bentuk Pembiayaan Dalam Sistem Kewangan Islam: Satu Kajian ke Atas Bank Islam Malaysia Berhad (BIMB)", Kertas Projek di Fakulti Syariah, Sesi 1995/96.
- Razali Abdul Rahim, "Operasi Pelaburan Bank-bank Islam Peranannya Dalam Meningkatkan Taraf Ekonomi Umat Islam: Satu Tinjauan di Bank Islam Malaysia Berhad", Kertas Projek di Fakulti Syariah, Sesi 1988/89.
- Redzuan Mohamad, "Kad Kredit Islam: Satu Kajian di Arab Malaysian Finance", Kertas Projek di Jabatan Syariah dan Pengurusan, APIUM, Sesi 2000/2001
- Rosman Mohamad Sabri, "Sistem Perbankan Tanpa Faedah di Bank Konvensional: Kesan Kepada Bank Islam", Kertas Projek di Fakulti Syariah, Sesi 1995/96.
- Rosnita Rajikan, "Perlaksanaan Skim AITAB (al-Ijarah Thumma al-Bay'): Satu Kajian di Maybank", Kertas Projek di Bahagian Pengajian Syariah, APIUM, Sesi 1998/99.
- Rosnizah Thani, "Bank Islam Malaysia Berhad (BIMB): Sokongan Terhadap Operasinya Oleh Organisasi Islam", Kertas Projek di Jabatan Syariah dan Ekonomi, APIUM, Sesi 1999/2000.
- Saiful Anuar Hambali, "Perlaksanaan Skim Pajak gadai Islam di Bank Rakyat: Satu Penilaian", Kertas Projek di Bahagian Pengajian Syariah, APIUM, Sesi 1996/97.
- Shalehah Mat Zain, "Perlaksanaan Sistem Mudharabah di Dalam Institusi Kewangan di Malaysia: Kajian Ke Atas Lembaga Urusan dan Tabung Haji", Kertas Projek di Fakulti Syariah, Sesi 1988/89.

- Shamsiah Ab. Hamid, "Pelaksanaan Skim Perbankan Tanpa Faedah di Bank Kerjasama Rakyat Malaysia", Kertas Projek di Bahagian Pengajian Syariah, APIUM, Sesi 1998/99.
- Shamsiah bt. Kadir, "Skim Pembiayaan Naqad di Bank Islam Malaysia Berhad: Satu Penilaian", Kertas Projek di Fakulti Syariah, Sesi 1995/96.
- Solehah binti Omar, "Sistem Overdraf dan Instrumen at-Tamwil di Maybank: Satu Perbandingan", Kertas Projek di Fakulti Syariah, Sesi 1995/96.
- Unizan Zaharah Ismail, "Ijarah Leasing: Satu Kajian di Kuwait Finance House (KFH) Ijarah House", Kertas Projek di Bahagian Pengajian Syariah, APIUM, Sesi 1998/99.
- Yazid Samsudin, "Skim Perbankan Tanpa Faedah (SPTF): Hubungannya Dengan Institusi-Institusi Kewangan di Malaysia", Kertas Projek di Bahagian Pengajian Syariah, APIUM, Sesi 1996/97.
- Zainul Abidin bin Said, "Bank Islam Berhad: Satu Penelitian Mengenai Operasinya", Kertas Projek di Fakulti Syariah, Sesi 1987/88.